

הגות וחינוך

ד"ר יחיאל שרמן

נתינה בחינוך וחינוך לנתינה

פתח דבר

אדם עוצר את רכבו ליד תחנה שכוחה באיזור שומם, אוסף משם טרמפיסט ומסיע אותו למחוז חפצו... לשמע מעשה יומיומי פשוט וחיובי זה מתרחב לבנו בהערכה כלפי נותן הטרמפ, שכוונתו היא אך להיטיב עם הנוסע ולסייע לו. נתאר לעצמנו, שאדם זה עושה פעולה כזאת בכל יום ואף מספר רב של פעמים ביום מהי מידת הערכתנו אליו? ודאי אנו מחשיבים אותו כאיש חסד, שכן עוסק הוא בחסד ובנתינה במשך שעות בכל יום. ואם מגלים לנו שהוא נהג אוטובוס העושה בדיוק מה שתיארנו זה עתה, האם חשיפתה של עובדה זו משנה את מידת הערכתנו אליו?
תלוי... במה זה תלוי?

אין מעניקים הערכה מיוחדת למי שמטרתו היחידה במעשה היא קבלת שכר, אך **כוונה טובה בשעת מעשה** יכולה להפוך גם מעשה של פרנסה גרידא, לאלפי אלפים של מעשים טובים, למרות המשכורת בסוף החודש. אם הנהג שבדוגמא (או רופא, או מורה בדוגמא אחרת), מחשיב ברצינות את עיסוקו כמעשה אמיתי של **סיוע והטבה** ללקוחותיו הרבים, ולא רק כמחשבה חולפת בלבד, אלא **כתודעה קבועה** המלווה אותו במשך זמן עבודתו ואף לאחריה אזי מתלוות לעבודה תחושות של הנאה וסיפוק, ואולי נוכל גם לומר עליו שניתן להעמידו בשורה אחת עם כל גדולי עושי החסד למיניהם.

עולה מכך, שכל מעשה ממעשיו של האדם וכל מחשבה ממחשבותיו יכולים להיות מוטבעים בחותם של מידת החסד, כדברי "החפץ חיים":

"מידת החסד פרושה על כל ענייני הטובה שבעולם וכל איש ואיש יוכל לקיים מידת החסד בענייניו, ולפעמים גם בדברים נקלים וקלים עד שכמעט זה נהנה וזה אינו חסר, ובני אדם מולולים בהם בעוונותינו הרבים, והסיבה לכך, שהיער אינו מניח לאדם להתבונן בגודל מידת החסד ורוב טובה".

(*"אהבת חסד"* לחפץ חיים)

הווי אומר, שהנתינה יכולה להיות לא רק מעשה נקודתי, אלא אופן חשיבה ודרך חיים.

מימוש עצמי - נתינה לעצמי או לזולתי?

ראינו שכל פנימיותו של אדם יכולה להיות מלאה באור של נתינה. מהמדרש הבא אנו למדים, שכל תכלית בריאת האדם, אינה אלא בשביל לגמול חסד עלי אדמות:

"בשעה שבא הקב"ה לברוא את אדם הראשון נעשו מלאכי השרת כיתים, כיתים וחבורות, חבורות, מהם אומרים: "אל ייברא!" ומהם אומרים: "ייברא!"... חסד אומר: "ייברא - שהוא גומל חסדים."

(בראשית רבה, פרשה ה')

ההשקפה היהודית אומרת לאדם להידמות לבורא וללכת בדרכיו: "אחרי ה' אלוקיכם תלכו" (דברים י"ג, ה).

"וכי אפשר לו לאדם להלך אחר שכינה? והלא כבר נאמר (דברים ד', כד): 'כי ה' אלוקיך אש אוכלה הוא!' אלא להלך אחר מידותיו של הקב"ה - מה הוא מלביש ערומים, כמו שכתוב (בראשית ג', כא): 'ויעשה לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם' אף אתה הלבש ערומים. הקב"ה ביקר חולים, שכתוב (שם י"ח א): 'וירא אליו ה' (לצקל את החולה - רש"י) אף אתה בקר חולים', וכו'.

(סוטה יד, ע"א)

אם כן, ההליכה בדרכי ה' היא עשיית הטוב והחסד. היכולת הנפשית לרכוש מידות אלה ולהיטיב עם הזולת היא היא, משמעות היותו של האדם נברא "בצלם אלוקים". לפיכך, אדם שנמנע מעשיית חסד אינו מממש את צלם האלוקים שבו, אינו מממש את עצם היותו "אדם" (human being)!

בעקבות הנאמר, משתקף מאליו הניגוד, בין אידיאל הנתינה לזולת, כתכלית האדם עפ"י היהדות לבין האידיאל המודרני של תרבות המערב, שדבק גם בחברה הישראלית - אידיאל "המימוש העצמי", זה השם במרכז את ה"אני" והנאותיו. בתהליך הדרגתי של התרחקות מהחזון החלוציסוציאליסטי, משנה החברה שלנו כיוון.

במאמר שלהלן, יוצג אותו שינוי מוסרי חינוכי הנחוץ לשיקום החברה הישראלית של תקופתנו, בהתייחס לערכה וחשיבותה של הנתינה לזולת על פי ההשקפה היהודית ותוצענה מספר דרכים למימוש, כדוגמאות לדרכי עשייה יישומיות ויעילות.

על נתינה ונטילה

ה' ברא באדם שני כוחות מנוגדים: **כוח הנתינה וכוח הנטילה**.
"כאשר ברא אלוקים את האדם עשהו לנותן ונוטל: כוח
הנתינה הוא כוח עליון הבא ממידות יוצר הכל ברוך הוא...
אבל כוח הנטילה הוא אשר יתאווה האדם למשוך אליו
את כל הבא בתחומו..."
(הרב אליהו דסלר, מכתב מאליהו, "קונטרס החסד")

האדם הנותן - הוא אדם **עשיר בנפשו**, שיש בו די אף להעניק לאחרים. לעומתו,
האדם הנוטל - הוא אדם **דל ועני בנפשו**, שלעולם הוא צורך עוד ועוד ואינו חש
שובע.

מתוך קיומם של שני כוחות מנוגדים אלה, יש להסיק כי לשניהם מקום באישיותו
של האדם.

עד כמה יש לתת?

הציווי "ואהבת לרעך כמוך" - הקורא לנתינה מורבית - אינו ציווי לביטול האישיות
העצמית. לא נכון לצפות מאדם שיחיה "למען הזולת". יחסים של חסד ונתינה שופעת
צריכים להיות תחומים בתוך גבולות, כדי ש"האני" של היחיד לא יישחק ויתבטל.
טבעי הוא שאדם אוהב את עצמו, קשוב לדאגותיו הוא ועוסק בבעיות של עצמו.
אבל דווקא על רקע זה, אפשר ללמוד ולדייק מלשון הפסוק "כמוך" שכמו שטבעי
שאדם אוהב את עצמו, כך יש לצפות ממנו שילמד להבין את חברו **כמותו**.

דרישה זו אינה מעבר להבנתו. עליו רק לזכור, שגם הזולת רוצה שיבינו אותו
ויעזרו לו. הביטוי המגביל "כמוך" יוצר את **האיזון הנכון** בין "האדם הנותן" עד כדי
ביטול אישיותו העצמית, לבין "האדם הנוטל" העומד בקצה השני, זה המתקשה
להתחלק עם חברו, החי "עם עצמו" בלבד ושוכח את צורכי הסובבים אותו. משימת
החיים של האדם, תהיה התמודדות עם יכולתו למקם את עצמו במקום מאוזן לאורך
הסקאלה הנמתחת ברצף שבין "הנותן" ל"נוטל" (ע"פ דינה הכהן "בדרך יהודית").

"תורת חסד" - לחנך פירושו לתת

"דרש ר' שמלאי: תורה - תחילתה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים".

(סוטה יד, ע"א)

ר' שמלאי רוצה במילים אלה להבהיר שרעיון החסד הוא היסוד השזור בתורת ישראל, במוסר הנביאים ובדברי התנאים. אבות האומה המתוארים בחומש בראשית מלאים חסד, אהבה ונתינה ולא בכדי קרוי החומש בשם "ספר הישר". המצוות המפורטות בשאר החומשים עניינן הוא חינוך האדם והכוונתו אל חיים של חסד ונתינה. נביאי ישראל כולם, מגדירים את יסודות התורה ברוח המילים של הנביא מיכה, (ו', ח). "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת..".

רבי עקיבא קבע: "ואהבת לרעך כמוך - זה כלל גדול בתורה" (ירוש', נדרים ט' ד). הלל, שתימצת את התורה בפני אותו גוי שביקש להתגייר, אמר: "מה ששנאו עליך לא תעשה לחברך - זוהי כל התורה כולה והשאר פירוש הוא - לך למד" (שבת לא, ע"א). הלל מיקד את תשומת ליבנו לעובדה שהיסוד של **אהבת האדם הוא יסוד מרכזי בתורה**. יסוד זה בא לידי ביטוי בנתינה אקטיבית, או לחילופין בהימנעות מדבר העלול לגרום לזולת רעה, ולו הקטנה ביותר. לאור זאת - בעצם, **כל חינוכו של עם ישראל ויסוד קיומו מושתתים על הנתינה**.

החינוך לנתינה, עפ"י תרבות ישראל לדורותיה, פועל בשני מישורים:

1. התורה - במכלול המצוות שבין אדם לחברו - מצווה באופן ישיר על נתינה ועל גמילות חסדים.

2. עצם לימוד התורה צריך להיות מונע על-ידי הרצון למסירתה, להורשתה ולהנחלתה על ידי לומדיה, לדור הבא, ככתוב: "תורה ציווה לנו משה - מורשה קהילת יעקב" (דברים ל"ג).

לימוד תורה, שכיום הינו ב"ה נחלתם של רבים וטובים, נשים וגברים כאחד הוא ערך בעל חשיבות עצומה ביהדות, אך מעבר ללמידה חשוב שתהיה זו "תורת חסד" - תורה של נתינה, ככתוב: "פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה" (משלי ל"א). לא די שהלומדים ספוגים בתורה והם יודעי תורה עבור עצמם, עליהם להעניק לאחרים את שקנו ורכשו. כדברי המדרש: "וכי יש תורה של חסד ויש תורה שאינה של חסד? אלא, תורה ללמדה - זוהי תורה של חסד, תורה שלא ללמדה - זוהי תורה שאינה של חסד" (סוכה מט, ע"ב) לפיכך, **המלמד את חברו או את בן חברו תורה מתוך אהבה ומסירות - חסד הוא עושה**.

נתינה רגשית - נתינה מעומק הלב ולא (רק) מעומק הכיס

חז"ל הדריכונו "קנה לך חבר" (אבות ד', ו). "רכישת" חבר מתרחשת הן ע"י נתינה בדמים - בעזרה כספית ופיזית, הן במעשים של נתינה רגשית: מילה טובה, חיוך או כתף להישען עליה. מידת החסד תובעת מן האדם לתת את כל לבו לחברו, כך שגם דיבורו של האדם עם החבר והתמיכה המוסרית בו עושים אותו לאיש חסד.

"מכלל מצוות גמילות חסדים לדבר על לב העני דברי פיוס ולהראות לו רצון טוב וליתן לו עצה הגונה ולייעץ לרבים לעשות טוב וחסד".

(ר' יונה מגירונדי ב"איגרת התשובה")

פתיחת הלב לשמוע את כאבו של החבר שזקוק לאוזן שומעת וללב מבין, זהו מעשה חסד מדרגה ראשונה. יש בכך יותר מאשר בנתינת מתנה או הלוואה, שהיא פעולה חד פעמית. רגישות גבוהה לזולת ויכולת קשב הם תכונות עמוקות שורדיאי לא נרכשות כלאחר יד. ר' מנחם מנדל מקוצק התבטא פעם לגבי החסד ואמר: "להסכים לדברי שטות של שוטה אף הוא גמילות חסד".

מעגל הקסמים של הנתינה - כשאדם נותן הוא מקבל

על ידי עשיית חסד מסייע האדם (כביכול) לקב"ה למלא את רצונו להיטיב לעולם.

"משורשי המצווה שרצה האל להיות ברואיו מלומדים ומורגלים במידת החסד והרחמים כי היא מידה משובחת, מתוך הכשר גופם במעלות הטובות יהיו ראויים לקבלת הטובה, ובהיטיב ה' יתברך לטובים - יושלם חפצו, שחפץ להיטיב לעולם".

(ספר החינוך, מצוה ס"ו)

יתרה מזאת, מי שעושה מחווה של חסד כלפי הזולת, שלא מתוך רצון לקבל פרס, עובר בעצמו תהליך של זיכוך נפשי: ההתחשבות בזולת, תשומת הלב למה שחסר לזולת וכיצד ניתן לשמח אותו או לסייע לו, הזהירות בכל דיבור ומעשה מתוך חשש לפגוע בזולת בכל אלה יש עשייה מחנכת שמשפיעה על פנימיות האדם. מעבר לערכה ולכוחה של הנתינה שמתגלה ברמת הפרט, קיימת המעלה העצומה של אומה שלמה שצביונה הוא נתינה וחסד, על כך להלן.

ערך הנתינה כמרכיב חינוכי בעיצובו של עם

בשום חוקה של אף אומה לא מוקדש חלק נכבד כל כך למוסד הנתינה והעזרה לזולת, כפי שהוא מופיע בתורת ישראל. במערכות החוקים שנכתבו ע"י אומות העולם, בדרך כלל השלטון מטיל על היחיד חובות כוללניים ונוהג בכספי הציבור, כראות עיניו בהתאם לשיקול דעתו ולסמכויותיו.

תורת ישראל, לעומת זאת, מחייבת את היחיד בנתינה ספציפית למען הציבור ולמען הזולת.

פרשיות שלמות עוסקות במצוות הנתינה: **תרומה, מעשר, מעשר עני, הלוואה, החזרת כסות לעני ולבעל חוב, דאגה לגר, ליתום ולאלמנה, מתנות לענים ועוד** וכל זאת מתוך תפיסה שהמחוייבויות לחסד ולצדקה מוטלות על היחיד.

סמל בולט לתפיסה זו הוא המשכן. המשכן, כערך חינוכי, הינו המרכז הרוחני הראשון המוקם עבור האומה הישראלית. באורח סמלי, משכן זה לא מוקם ע"י מס אלא ע"י תרומה. כאן מופיע הרעיון המהותי, הבסיסי, למיוחדותו של עם ישראל מראשית דרכו. אין עוד עם אחד אשר ראשיתו בבניית **מרכזו הרוחני** מוגדרת כל כך ברור שהוא חייב להיות **חלק מנתינתו**.

מאחורי תפיסה זו ישנו גם הרעיון של **השותפות המוחלטת**, כאשר כל אחד ואחד מהנתינים הופך לחלק מן המקימים ובעל זכויות וחובות שוות בהקמת המפעל המיוחד הזה. הקשר בין היחיד לעם ובין היחיד לבורא, מופעל על ידי המחוייבות האישית שחש היחיד ביכולתו לתת ולהשתתף בבניין המשכן.

פילוסופים רבים עסקו בניתוח מעמיק של המבנה חברתי והחוקתי של האומות, במיקומו של היחיד בתוך החברה, וביחסי הגומלין ביניהם. בולטים ביניהם, ואף מייצגים, הם הובס, לייבניץ ורוסו שהעניקו לנו ראייה מאוד אופיינית לתפיסות השלטוניות השונות, המאפיינות גם היום את השקפתן של אומות העולם. כך מתייצבות, זו מול זו, שתי תפיסות עולם המתייחסות למבנה החברה. תפיסה אחת קובעת שהחברה כולה - כמסגרת חברתית - בונה לעצמה מערכת חוקים השומרת עליה ומאפשרת לה איכויות חיים. העולם מבוסס על חברות ואומות שונות עם כללי התנהגות זהים, דומים או שונים כאשר היחיד מוצא מקומו בתוך החברה הכללית.

תפיסת העולם של היהדות מבוססת על היחיד הבונה את החברה. לכן, המחוייבות אינה של החברה המטילה את עולה על היחיד, אלא המחוייבות חלה על אוסף היחידים, כאשר כל אחד ואחד מצווה במישור האישי ובכך הוא יוצר את החברה. מתפיסה זו

אנו לומדים, שערך הנתינה הוא ערך עליון בעיצוב דמותנו המוסרית והערכית, הן כאומה, הן כיהודים יחידים. המחויבות המוסרית היא דו-סטריט: כשהאומה לא ממלאה את חובותיה כלפי יחידיה היא מאבדת את ערכיותה וכשהיחיד חי כאינדוידואליסט המתעלם מן הזולת ולא חי חיים של נתינה הוא יוצר נתק באחדות החברה ובתפקודה. מוטיב הנתינה למען הכלל מאפיין את חיי החברה של הקהילות היהודיות בכל התקופות.

גם בדורות האחרונים חוזרים המאפיינים החברתיים המבוססים על החינוך לנתינה ומשמשים מכשיר לתקומתה של האומה המתחדשת, כשבין הדוגמאות הרבות נוכל לזכור את ימי "דונם פה ודונם שם" ו"הקופסא הכחולה" של ילדי דור הקמת המדינה, את הסיסמא: "תותחים במקום גרביים"... את הענקת הבגדים והצעצועים לעולים החדשים יושבי המעברות, וכמובן את מסירות הנפש של לוחמי המחנות וחילי צה"ל לדורותיהם למען הכלל, ועוד ועוד.

אין אומה בעולם שהגיעה לדרגת נתינה כזאת, לדרגת שותפות כזאת, לדרגה של פילנתרופיה מוחלטת, של סיוע לנוקק היחיד, של מאבק עבור אחים בארצות מצוקה, של פדיון שבויים במסירות נפש, של הזדהות, של שביתות והפגנות ושל תרומה כוללת וגורפת של ממון. אומה כה קטנה ששרדה לאחר השואה, הצליחה לשקם את עצמה בזכות הערבות ההדדית ובזכות נתינתו של כל אחד ואחד כפי יכולתו למען תקומתה והתחדשותה של האומה. (בהסתמך על מאמר של דוד אלטמן. פורסם בספר: "ליקוטי שושנים").

אם "כל כך טוב" - מה הבעיה?

צידה הבעייתי של פילנתרופיה עממית זו הוא, שהיא עברה בהדרגה תהליך של מיסוד לשם גיוס והכוונה של תרומות ובכך גרמה לניכור ולחוסר קשר בין התרומה ובין התורם.

התרחש איזשהו מעבר מהחינוך האישי וממחויבות אינדיבידואלית של היחיד למחויבות חברתית ממוסדת וכוללת, שנובעת מהכתבה מ"למעלה". כתוצאה מתהליך זה התגלע כשל חינוכי, שמקורו בחוסר הבנה כי מערכת התרומה והנתינה איננה רק עבור המקבל, אלא מהווה ערך מרכזי גם עבור הנותן. כשמערכת הנתינה האישית מידלדלת, גם מערכת המעורבות האישית נסוגה, שהרי החינוך לנתינה אינו מתחיל ונגמר בנתינה כספית, אם כי זה אמנם סמל מוחשי ביותר לנתינה.

עלינו לשוב ולחנך להענקה ולנתינה, כי בכל תחום בו התאחד עם ישראל לנתינה משותפת, הצליח להגיע להישגים שאין דומה להם, מהמשכן ועד לצבא ההגנה לישראל.

איך מחנכים לנתינה?

אכן, מידת החסד היא סימן היכר לעם ישראל שהם "רחמנים, בישנים וגומלי חסדים" (יבמות עט), אך כבר התחלנו להבין שאין היא באה מעצמה על האדם להשקיע עמל רב כדי לקנותה.

כמחנכים מוטלת עלינו המשימה לטפח בתלמידינו את האהבה ואת הרצון להיטיב עם כל אדם מישראל ולכוונם משחר ילדותם לעניין החסד כלפי כל מי שנברא בצלם אלוקים.

כיצד?

"החפץ חיים" מדריך אותנו לגבי הדרכים לעשות זאת:

"ועל כן העצה היעוצה לזה:

א. שיתבונן תמיד בכתובים ובמאמרי חז"ל המספרים לנו

בגודל שבח המידה הקדושה הזו ויתברר ויתאמת אצלו

שזהו רצונו של השי"ת.

ב. ושנרגיל עצמנו להתנהג בחסד וברחמים עם זולתנו".

("אהבת חסד")

נסכם בלשונונו את שתי הדרכים לרכישת מידת החסד על פי ה"חפץ חיים":

- 1. על ידי לימוד התורה שבכתב ותורה שבעל-פה** ("בכתובים ומאמרי חז"ל") על חלקיהן "התחוקתיים" ועל חלקיהן "הסיפוריים" תוך התמקדות במידת החסד המופיעה בהם, בבחינת "מעשה אבות סימן לבנים".
- 2. על ידי ההרגל והחינוך למעשים.** בזאת יש להתחיל כבר בגיל הרך. כבר אז יש לטעת בילדים את התחושה כי הם פועלים ונוהגים על פי תרבות ישראל, הרוצה שנהיה אנשי צדק ואנשי חסד. ההזדהות עם אבות האומה וגדולי ישראל שבכל דור והרצון לחקות את מעשיהם ישרישו בילד הרך את הכמיהה לעשיית הטוב.

דרכים לחינוך לנתינה - לקט הצעות מעשיות

א. לימוד הלכתי עיוני בדרך פעלתנית חוויתית

במסגרת שיעורי המקרא, המשנה, התלמוד וההלכה ישנן הזדמנויות רבות ללמידה פעלתנית ולשינון.

דרך משחק (משחקי מסלול, "רביעיות" בין אדם לחברו, מונופול מצוות בין אדם לחברו, כרטיסי "טלהכה" וכדו').

"מבצע ושיננתם" - צבירת נקודות אישיות עבור שינון בעל-פה, מתוך מאגר נתון, של משניות/פסוקים/הלכות בענייני נתינה וחסד ומצוות שבין אדם לחברו. **עבודת חקר** - על נושאים תורניים שבין אדם לחברו, כגון "המצווה שלי". במסגרת העבודה יחקור התלמיד את מהות המצווה, טעמיה והלכותיה ויבהיר מדוע "התחבר" למצווה זו וכיצד הוא מקיימה.

ב. הסיפור כמקור מחנך

הסיפור מעמיק את הרגש ומפתח אותו. הוא מפעיל את דמיונו של הילד ומאפשר לו להזדהות עם גיבוריו המקיימים בגופם את מצוות ה' והעושים בחיי יום-יום חסדים ומעשים טובים. ספרות עשירה עומדת לרשותנו בנושא הן בתחום אגדות חז"ל המשלימות את המסופר במקורותינו על אבות האומה ועל חכמי ישראל, הן בתחום סיפורי חסידים וסיפורי תולדותיהם של גדולי ישראל ודמויות מופת שונות, בני כל הדורות, שנתייחדו במעשי החסד שעשו.

בדורנו נמצא, למשל, את הרב קוק, הרב אריה לויין ולצידם את אלי כהן הי"ד - "האיש שלנו בדמשק" או את החובש, טוראי שלמה אפשטיין הי"ד, שקיבל צלי"ש לאחר נפלו במסירות נפש למען חברו (בהשראתו - השיר "בלדה לחובש") ועוד.

בספר, המוכר כל כך, אודות הצדיק הירושלמי, ר' אריה לויין, "איש צדיק היה" מסופר אודותיו: "כל מרצו ועיתותיו קודש היו להיטיב עם הבריות, לעזור לנצרכים, לתמוך בחלשים ונדכאים, לעודד ולאמץ ידיים רפות ולכרות אוזן לכל מר נפש. הוא הוכיח שכשם שיש גאונים בלמדנות כן אפשר להיות גאון במידות. ר' אריה היה גאון כזה. בו נתמזגו מיזוג נפלא תמימות ופיקחות בלתי רגילה". (שמחה רו)

מילים שכאלה יכולות וצריכות להיות נר לרגלי תלמידינו ודמות שכוז - מודל לחיקוי.

ג. תולדות ישראל כמקור מחנך

אין לך תקופה בתולדות ישראל שלא ניתן להאיר באמצעותה את ההיבט של חסד בחיי עם-ישראל באותה תקופה. אותם מעשים גדולים וקטנים שפעלו בני עמנו למען גמילות חסדים, לעיתים אף מתוך מסירות נפש - עוברים כחוט השני בקורות עמנו.

בולטות במיוחד, בכל הגליות, הקמת מוסדות חסד קהילתיים כמו "קופת הגמ"ח", "התמחוי", "חברת ביקור חולים", "חברת הכנסת אורחים", "חברא קדישא", "הכנסת כלה", "פדיון שבויים" וכד'.

בדרך זו ניתן להראות כי **מידת החסד היא ממהותו של עם-ישראל**, יסוד בקיום האומה. ואולי גם להדגיש שזהו "המתכון הרוחני" על פיו מתקיימת אומה נצחית זו באורח פלא.

ד. פעילות של נתיבה במסגרת הכיתה

חינוך לנתיבה במסגרת הכיתה מתחיל מהדברים הפשוטים הלקוחים מההווה היומיומי של הלומדים בה. בין התלמידים ישנה שונות בנטייות ובכשרונות. כל אחד מהם בולט בקווים הייחודיים לו. למצב אי שוויוני זה יכולות להיות השלכות מזיקות על חיי החברה של הכיתה ועל הפרטים שבה, אך מנגד, באווירה של נתיבה שונות זו יכולה להיות לברכה. גישתנו החינוכית היא להדגיש את נקודת החוזק שיש בכל תלמיד ולעודדו לפתחה כדי לשכלל את יכולותיו בתחום זה. זאת, מתוך הדגשה שבכל אחד ישנו הפוטנציאל לתרום משלו - לזולתו.

יש לעודד את התלמידים לפעול בכיוון זה ואף להגדיר עמם משימות חברתיות, מעשי שליחות כיתתיים ספציפיים, במסגרתם יוכלו להביא את יכולתם ורצונם לכלל מעשה ולהעניק לחלש מהם את מה שיש בכוחם, כגון:

- קיום חברותות בלימודי הקודש, במטרה להפרות זה את זה,
- המחונן בחשבון יתכונן למבחן יחד עם חברו המתקשה בתחום זה,
- והאלוף הכיתתי "בהפצצת שערים" יאמן בכדורגל את חברו המסורבל בעל "שתי הרגליים השמאליות".

כאשר הילד נותן משלו לאחרים הוא מרגיש שייכות לזולת ולקבוצה. יש בכך חשיבות רבה הן להתפתחותו הרגשית-חברתית של התלמיד ולמידותיו האישיות, והן ליכולת לתפוס עצמו כחלק ממערך חברתי מאוחד במישור הקהילתי-הכללי ישראלי. תהיה בכך תרומה לכל תלמיד בכיתה, בהיותו מסוגל לתפוס עצמו כתורם וכנתרם

בעת ובעונה אחת. אם בעל הכשרון ישמור את כשרונו ואת ההנאה שניתן להפיק ממנו אך ורק לעצמו, הרי זה כאנשי סדום שנהגו בדרך של "שלי - שלי, שלך - שלך", איש איש לעצמו ואין חלקנו עמם. לכשיתבגר אותו תלמיד ימשיך, כבוגר, באותה דרך של השתלבות פעילה בחברה ובנתינה לכלל. "ילד" זה יחפש וימצא אפיקים כיצד לתרום לקהילה מן הכשרונות בהם ניחן ומן הכישורים שרכש במהלך השנים.

ה. פיתוח עירנות אישית וכיתתית למעשי חסד

במסגרת הכיתה תוקדש באופן שיטתי ומושכל תשומת לב לפעילויות ולמעשים של חסד המתפרסמים בעיתונות ובקהילה, משהו מעין "פינת החדשות הטובות". הפיכת אנשי החסד הללו ל"גיבורים" תשאיר את רישומה על התלמידים.

באותו אופן, התנהגות טובה של תלמיד כלפי הזולת, אשר נצפתה ע"י המורה או ע"י חבריו האחרים, תועלה אף היא על נס. תלמיד כזה ניתן להכתיר כגיבור הכיתתי היומי/השבועי, ("כוכב השבוע" "צל"ש יומי"), ואולי גם להעניק לו תג שיתנוסס על דש בגדו, או לציין זאת בתעודתו וכו'.

במקביל, אפשר לנהל "בנק מצוות", במסגרתו צובר התלמיד בכרטיס ה"בנק" שלו, כוכביות ומדבקות על מעשי חסד שעשה. באקלים הכיתה, חשוב לטפח אווירה של אכפתיות, כך שכל תלמיד יחוש שהוא חלק מהכלל, שלמורה ושלחבריו "איכפת" ממנו וממצוקתו; יש לעודד נקיטת יוזמות ברוח של "רדיפת שלום והשכנת שלום" בין התלמידים. מנהג זה - לספר, לפרסם ולעורר הדים בעקבות כל מעשה יפה המובא לידיעתנו, עתיד להפוך להרגל חיובי.

ו. פיתוח רגישות להכנסת אורחים

את הערך של הכנסת אורחים בעין יפה ותוך קירוב לבבות (הן כלפי הזר, הן כלפי מכר) אפשר ליישם ביוזמות הן בתחומי הכיתה והן במסגרת מוסדית-כללית, כגון:

אירוח כיתה משכבה אחרת - לקיום פעילות משותפת.

כיתה א' מתארחת בגן, או לחלופין בכיתה ו', ולהפך, לפעילות משותפת במועדים קבועים כגון בראש חודש וכד'.

אירוח תלמידים מבי"ס מרוחק - ניתן להזמין בתי ספר מעיירות פיתוח ומאזורי מצוקה במטרה לקרב רחוקים ו/או בתי ספר במרכז הארץ יכולים להזמין לאירוח כיתות ומוסדות הנתונים כיום בקו האש, שבעקבות אירועי התקופה עברו שעות קשות כגון: בתי ספר בגילה, בשומרון, בחבל עזה או בבנימין.

תלמידים הגרים בעיר יארחו תלמידים החיים באיזורים כפריים (קיבוצים או מושבים) ולהיפך - להיכרות הדדית. ביקורים וקשר מתמשך ביוזמת בתי הספר, ניתן לקיים בימי חול, בשבתות או בחופשות.

בכל המקרים, ישמעו אלה על הווי החיים והחוויות של אלה, ילמדו להכיר ולהוקיר את השונה ואת המשותף ביניהם ומעל לכל ילמדו לקיים את מצוות הכנסת אורחים בגופם ובממונם.

ז. ביקור חולים - מצווה שכולה חסד

כאשר תלמיד נעדר מן הלימודים ייתכן ובאופן ספונטאני תלמידים ממעגל החברים הקבוע שלו, יוצרים עמו קשר טלפוני ו/או באים "לתת לו שיעורי בית" ולבקר. אבל מוכרת, לצערנו, גם תופעה של תלמידים שחבריהם ממעטים לבקרם, אם בכלל, בין אם מסיבות של מבנה חברתי רעוע, בין אם מסיבות של ריחוק גיאוגרפי. למקרים כאלה - ובפרט כשמתרחשת היעדרות ממושכת, שגם בין חברים "טובים" גוררת התרופפות של רגש המחוייבות ו"עייפות החומר" - טוב שקיימת "ועדת ביקור חולים/גמילות חסדים" (או כל מסגרת ממוסדת אחרת שעונה על צורך חשוב זה). המבוגרים (הורי הילד החולה/ המורה) יכוונו את הוועדה לפעילות פרודוקטיבית, שתענה על צרכי החולה ביחס למה שחסר לו, לפיזור הגיוני של המבקרים על פני השבוע ועוד.

דבר זה רלוונטי במיוחד בחולה המאושפז בבי"ח. המבקרים, או לחילופין "אנשי הקשר הטלפוני", ידווחו לכיתה בכל יום על שלום החולים ויעדכנו את חבריהם לגבי פעולות-המשך שניתן לעשות למען החולה. זוהי הזדמנות מתאימה לחזור ולשנן בדרך רלוונטית ואקטואלית את הלכות ביקור-חולים; להביא את הילדים באמצעות שיחה להבנה בדבר חשיבות המצווה, ערכה ומידת החסד שבה, ולעצם הזכות לפעול בדרך אנושית-יהודית, שבכוחה להסב שמחה גדולה גם לחולה וגם למבקר.

מובן מאליו שעל המורה עצמו ליטול חלק בפעילות זו של ביקור חולים ולהיות לא רק "נאה דורש" אלא גם "נאה מקיים". תלמידי הכיתות הגבוהות יכולים לזום פעילות של ביקור במחלקת ילדים בביה"ח, בבית אבות, או אצל אנשים בודדים הזקוקים לעזרה ולעידוד (ליווי לבית הכנסת... עזרה בקניות תיקונים בדירה ועוד). את הכתובות ניתן לקבל אצל אירגוני חסד מקומיים, שעוסקים בכך. ההיצע רב, ולא נפרט כאן את מגוון פעילויות החסד האפשריות במסגרת שנת המחוייבות האישית לקהילה, לתלמידי בתי הספר העל יסודיים.

ח. מבצע "מלביש ערומים"

מבצעים בית-ספריים לשם איסוף בגדים וחפצים שימושיים לקראת החורף (ולא רק) יכולים להיערך ברוח ספורטיבית של תחרות בין כיתתית נושאת פרסים למרבים בתרומות.

צרכי עם ישראל מרובים ואפשר להירתם לנתינה למגוון מטרות. למבצעי חסד כאלה ואחרים חשוב לתת ביטוי רפלקטיבי בכתב מפי התלמידים מעל דפי עיתון ביה"ס. כמו: מה "נתן" לי המבצע? האם אמשיך בכך? כיצד? מה אחדש?

ט. ושמחת - ושימחת

לדעת לשמוח ועוד יותר לשמח אינם מן הדברים הקלים. בעיקר מכוונים הדברים למסיבות ימי הולדת, בר/בת מצווה לסוגיהן. ההתמקדות בהיבטים החיצוניים והחומריים של ארגון האירוע לעיתים מסיטה את תשומת הלב מן העיקר אל הטפל. כך שלבסוף, אין השמחה שורה במעונו של חתן השמחה והוא חש מפח נפש. מה גם, שמוכרת לנו התחרות הסמויה הקיימת לעיתים ברקע, על דרגת הפאר ועל גודל האטרקציה שבאירוע.

בהנחיית המחנך יכולה הכיתה "לקחת על עצמה" ארגון שמחה אצל חבר כפרוייקט של מצוות גמילות חסד ואז לתת לחבר את ההרגשה שכולנו שמחים בו ואיתו. בין אם זה בהכנות שונות לאירוע כשלט ברכה, או "מופע" (ידידותי ולא ציני-קטלני!) בין אם בתחושת השותפות בשמחת הזולת, שבאה לידי ביטוי בשירה "מכל הלב" ובריקודים ספונטאניים.

רעיון הנתינה, המתבטאת ב"ושימחת - ושימחת", ניתן ליישום במסגרות קהילתיות מגוונות כגון: יציאה לבתי אבות, בתי חולים, מוסדות למוגבלים, מרכזי קליטה, שכונות מצוקה ובכל מקום שם ניתן "להכניס רוח של שמחה" לקראת שבת, לקראת חג ומועד או ב"סתם יום של חול".

יש לזכור כי עסקנות ב"גמילות חסד" עלולה להפיל את העושים בה בפח של שביעות רצון עצמית, של גאווה, של התנשאות ושל פטרונות כלפי המקבל. סכנות אלו מרוקנות כמעט מתוכן את מעשי החסד. לפיכך יש חשיבות עליונה לחנך בד בבד לנתינה ועמה לקיומה ברוח נכונה וברגישות הראויה.

חינוך לנתינה ערכית ולא לפילנתרופיה מתנשאת

עם כל החינוך המעמיק והאינטנסיבי לנתינה ולגמילות חסדים, קיימת סכנה שהתלמיד יפנים מסר מעוות של התנשאות כלפי הנוזק "המסכן". המאפיין נתינה מתוך רחמים הוא, שהיא פועלת מכוחם של **מניעים חיצוניים** שמעוררים את המצפון - כשרואים את "המסכן" מרגישים חובה לעזור לו אנחנו, לעומת זאת, מחנכים לרכישת מידת החסד במשמעות של אהבת עצם הנתינה. אנו מבקשים לראות את החיים כרצף מתמשך של הזדמנויות לנתינה, אחריהן אנו תרים ברצון ובהתלהבות. היטיב לתאר זאת הרב י"ד סולובייציק:

חסד - משמעותו מקיפה יותר מסנטימנט חולף, מרגשות זולה.

חסד - תובע יותר מדמעה רגעית, ממטבע קרה.

חסד - פירושו התמזגות עם הזולת, הזדהות עם כאבו, הרגשת אחריות לגורלו.

(יקול דודי דופק, חלק ב')

איך מגיעים לזה?

1. כוח ההרגל של המצוות המעשיות

תחושת אהבת הזולת אינה נוצרת מעצמה. יש לטפחה. התחושה הרגשית צומחת על רקע של הזדהות ונכונות לקיום מתמיד של מערכת מצוות וציוויים מוסריים המדגישים את הצורך להבין את הזולת, לחשוב עליו ולכבד אותו. ציוויים אלה מקורם בציווי הכולל "ואהבת לרעך כמוך", במצוות צדקה וחסד לעניים ולכל נצרך. מעשי יום של נתינה - למן המטבע הראשונה שאמו של הילד הרך נותנת בידו בכדי שישלשה לקופה מרגילים, מחנכים ומעצבים טבע זה של אהבת אדם.

2. "אחרי הפעולות, יימשכו הלבבות"

לשפת הנתינה יש חיים משלה והיא שולחת מסרים חיובים לא רק ל"מקבלי" אלא משדרת גם שדרים שמחלחלים מבלי משים עמוק בתוך הנותן. כשאני מעניק לזולת - דבק בו משהו "ממני". אל חלק זה שבתוכו, אני מתקשר. באופן זה, עצם פעולת הנתינה יוצרת זיקה פנימית בין אנשים ומרבה אהבה בלבם. טועים בני אדם החושבים שאדם נותן למי שאהוב עליו ולא היא, אלא להיפך, הנתינה מביאה לאהבה. כדברי הרב אליהו דסלר: "לאשר יתן - יאהב" ("מכתב מאליהו", עמ' 37).

3. הידיעה שאתה הוא אני; למענך - זה למעני

הפסיכולוגיה מאמינה שבניה תקינה של אישיות האדם מתחילה ביכולתו לאהוב את עצמו.

גם היהדות גורסת כי קומת מסד זו מהווה "נקודת פתיחה" טובה במיוחד כדי להגיע דרכה לאהבת הזולת - "ואהבת לרעך כמוך". בהמשך, ככל שאדם יתרומם במדרגתו - תתברר ותשתכלל זהות ה"אני" שלו. אישיותו תיעשה יותר ויותר כוללת ומקיפה עד שיהיה בה כדי לכלול גם את הזולת. בני אדם שונים יכולים "להיתקע" בדרגות שונות של התפתחות מוסרית:

"האיש הגס והשפל, כל "אני" שלו מצומצם רק בחומרו וגופו. למעלה ממנו מי שמרגיש ש"אני" שלו מורכב מגוף ונפש, ולמעלה מזה מי שמכניס לה"אני" שלו את בני ביתו ומשפחתו. והאיש ההולך על פי דרכי התורה ה"אני" שלו כולל את כל עם ישראל, שבאמת כל איש ישראל הוא רק כאבר מגוף האומה הישראלית".
(רי שמעון שקופ, הקדמה לספרו "שערי יושר")

בתהליך החינוכי יש להקפיד להדגיש את אשר כבר נאמר לעיל, שעם ישראל - שלא כאומות העולם - אינו סתם אוסף של יחידים המנותקים זה מזה, אלא חטיבה אורגנית שמרכיביה יונקים את כוחם הרוחני מחיבורם אל הכלל וממסירותם כלפיו. תפיסת אני כזו עשויה להניע את הפרט, ביתר שאת, למעורבות בחיי הכלל.

4. ההכרה כי הכל שייך לה'

יופי מיוחד יש בכך ששנת תשס"א שנת השמיטה, נבחרה על ידי מערכת החינוך לעיסוק בנושא "ערבות ומעורבות". בניגוד להשקפה הסדומית הדוגלת ב"שלי-שלי" ושלך-שלך" כיסוד הקניין הפרטי של האדם, מחנכת שנת השמיטה את האדם להתחשב בצרכי הזולת ולצאת מהמסגרת הפרטית האגואיסטית תוך ויתור אישי על רכוש (הפקרת שדות, שמיטת קרקעות, שמיטת כספים).

אותו היבט סוציאלי-שווינוני - להעריך את הזולת, להתחשב באחר ואפילו הוא עבד או בעל חיים ולכבדו - הקיים ביום השביעי, יום המנוחה, שבת; מאפיין את השנה השביעית שנת הרגיעה, שנת השמיטה, כלשון הרב קוק: "את אותה הפעולה שהשבת פועלת על כל יחיד פועלת היא השמיטה על האומה בכללה". (הקדמה לספרו "שבת הארץ", עמ' ח')

יחד עם זאת, כיצד ניתן להבין את דרישת התורה לחנך אדם למידת הנדיבות באמצעות ויתור על רכוש? האם, למשל, לא "מגיע" לאדם שהלווה בטובו כסף לחברו ללא כל טובת הנאה, לפני שנת שמיטה, לקבל כספו בחזרה ולא "לוותר" עליו, על פי מצוות שמיטת כספים? הרב ישעיהו שפירא עונה לשאלה זו ובכך מציג את כיוון המחשבה העקרוני, לא רק ביחסנו לשנת השמיטה, כי אם ביחס לנתינה לזולת בכלל.

"את המצווה הזאת של שמיטת כספים נוכל להבין רק לפי השקפה הנוכרת של היהדות בנוגע לרכוש, שאין האדם הבעלים על הרכוש שלו, "כי ממך הכל". ומשום כך, אם לאחד שלח ה' את ברכתו ונתן לו עודף של כסף שאינו נחוץ לקיומו הוא, ואחיו ירד מנכסיו ונכנס בעול של חובות, מידת הצדק נותנת שישימט את ידו ממנו על ידי כך, העני משתחרר מעול החובות וניתנת לו שוב האפשרות לעמוד על רגליו."

(הרב י" שפירא, "האדמו"ר החלוץ", במאמר: "ועשית הישר והטוב")

עלינו להתמיד ולחנך את תלמידינו כי כישרונות, יכולות וריבוי נכסים אין מקורם ב"כוחי ועוצם ידי" בלבד, אלא בהשפעה ישירה של ברכת הבורא מקור כל הכוחות. אדם המודע לכך, מתחנך לחלוק עם הזולת בכל אשר חננו הקב"ה. הוא מפנים שאין הוא "עושה בכך טובה" לנזקק, כי אם פועל על פי הסדר הטוב ועל פי הצדק, בהכירו שכך מנהלת ההשגחה העליונה את העולם. שהי נותן פיקדון לאחד על מנת שיחלוק אותו עם האחר.

אפילוג - במקום סיכום

המשנה באבות אומרת כי הגבולות שתוחם האדם לנתינתו לזולת ולרצונו לחלוק את אשר לו מעידים על אישיותו ומדרגתו המוסרית. בעצם, הגבולות הללו מספרים "איזה מין טיפוס" הוא:

"ארבע מידות באדם ;

האומר שלי - שלי ושלך - שלך - זו מידה בינונית,
ויש אומרים מידת סדום.

שלי - שלך ושלך - שלי - עם הארץ.

שלי - שלך ושלך - שלך - חסיד.

שלי - שלי ושלך - שלי - רשע."

(אבות ה', ב)

אווירה של לקיחה היא אווירה של רשע, אווירה של נתינה היא אווירה של גמילות חסדים. למצבי הביניים נתייחס כבינוניות, כרשעות או כעם ארצות וטיפשות. סדום נמצאת במקום הנמוך ביותר בעולם ולא רק מבחינה גיאוגרפית. בסדום היה חוק והיה סדר. עניין אזרחיה היה לחיות חיי בדלנות. בסדום לא אמרו "שלי - שלך" ושליך - שלי", משום שבסדום לא חשבו שניתן ליצור מגע בין אדם לאדם. איש איש חי את חייו, איש איש ומטרתו לחיות, ורק לחיות כדי לחיות. לא לתת, לא לקחת לחיות. סדום היא בעצם משל, משל מאז ועד עולם.

בסדום - כשאדם יפול פצוע ברחוב אף אחד אמנם לא יקח לו את הארנק, אבל גם אף אחד לא יפנה אותו לבית-החולים. עובר אורח שיזדמן למקום שם, יגחן אל הפצוע וילחש לו: "שלי - שלי, ושליך - שלך...".

בסדום - לא תקום לעולם קופת גמ"ח שתתמוך באדם מבחינה כלכלית בשעת מצוקה. אם יירד אדם מנכסיו ויפשוט יד ברחובה של עיר - יחלפו על פניו עוברים ושבים במשיכת כתף ויסננו: "שלי - שלי ושליך - שלך...".

בסדום - אף כבאי לא יפרוץ לבית בוועד להציל תינוקות בוכה משום ש"שלי - שלי ושליך - שלך...". כמו אותם, שבשם עליונות ערך חיי אדם, טוענים גם כיום, ש"אין דבר אחד בעולם ששווה למות למענו".

בסדום - כשאדם מיואש יעמוד על גג ויאיים להתאבד, יפרשו לו למטה שלט מברזנט ועליו כתוב: "שלי - שלי ושליך - שלך".

בסדום - כשתהיה מכה של נטילת סמים במוסדות החינוך ובקרב הנוער, אף אחד לא יקצה משאבים וייצא במסע הסברה נגד ה"מכה", שהרי לכל אחד יש מטרה משלו - לחיות כדי לחיות, ואם מאן דהוא הגיע למסקנה שכדאי לשנות או לבטל את המטרה למי הזכות לטעון אחרת!!

סדום חרבה. על חורבותיה קמה אנושות אחרת. האנושות בכלל ומדינת ישראל בפרט, חיות על פי תפיסת עולם שונה מזו של סדום.

במדינת ישראל - לא מפקירים אדם פצוע ברחוב.
במדינת ישראל - קיימים מוסדות ממלכתיים וארגוני מתנדבים, שיושיטו לזולת סיוע כלכלי ונפשי.

במדינת ישראל - כבאים שמים נפשם בכפם למען הזולת.

במדינת ישראל - מנסים להניא אנשים מלהתאבד.

במדינת ישראל - נטילת סמים נחשבת כעבירה על החוק והגורמים המתאימים כולם, מחפשים את הדרך לטפל בבעיה, שאכן מוגדרת כבעיה ולא כזכותו הלגיטימית של הפרט לבחור את דרכו.

אומנם נכון, זכותנו של הפרט לבחור את דרכו אך המוסר מכוון: "ובחרת בחיים" ומי שבחר במוות מוגדר, כמיואש, כמעורער בנפשו, כחולה. כך בעולם כולו וכך במדינת ישראל וזאת משום שהאנושות ומדינת ישראל הפיקו את הלקח מכישלונה של סדום ובעולם המתקדם של היום יש מה שלשמו ראוי למות ולכן גם יש למה לחיות.

החינוך לנתינה הוא הערך הראשון שלנו כאומה והבסיס לקיומנו כחברה. עלינו לזכור זאת היטב לשוב ולחנך על בסיס של נתינה יומיומית. החינוך שלנו לא צריך להיות מבוסס על מה שהחברה דורשת מאתנו, אלא על מה כל אחד מאתנו דורש מעצמו.